

KLASINIS ŽEMĖS MOKESČIO POBŪDIS LIETUVOJE BURZUAZIJOS VALDYMO METAIS

Šiame straipsnyje nagrinėjamas žemės mokestis, kuris buržuazinėje Lietuvoje, kaip agrarinėje šalyje, turėjo ypač didelės reikšmės ir kurio klasinis pobūdis buvo susijęs su kai kuriais specifiniais šiam mokesčiui momentais. Žemės mokestis fiskaliniu požiūriu buvo pagrindinis tiesioginis mokestis, davęs 1924—1939 metų laikotarpiu po 17—20 mln. lt pajamų per metus, kas sudarė atskirais metais nuo vieno trečdaliao iki daugiau kaip pusės visų tiesioginių mokesčių įplaukų bendrosios sumos¹.

* * *

Įvedus lito valiutą, valstybinio žemės mokesčio tarifai nuo 1923 metų buvo nustatyti tokie: už I rūšies žemės vieną ha — 9 lt, už II rūšies — 7,5 lt, už III rūšies — 5 lt ir už IV rūšies — 1,5 lt².

1923 metais pertvarkytas žemės mokestis žymiai skyrėsi nuo ankstesnio žemės mokesčio. Pirmiausia, jeigu anksčiau viso valsčiaus žemė buvo priskiriama vienai ar kitai rūšiai, tai naujuoju įstatymu turėjo būti atskirai įrūšiuota kiekvieno ūkio žemė.

Jau ir ankstesnio valstybinio žemės mokesčio įstatymu žemės savininkams ar valdytojams buvo suteikta teisė prašyti, kad jų žemė būtų priskirta prie žemesnės rūšies. Tačiau praktiškai toks žemės priskyrimo vienai ar kitai rūšiai keitimas buvo siejamas ne tiek su pačios žemės savybėmis, kiek su bendra ūkio būkle³. Todėl atskirų kaimų ar net atskirų žemės savininkų žemių priskyrimas kitai rūšiai, palyginus su viso valsčiaus žemių tam tikra rūšimi, reiškė iš tikrųjų ne tikslesnį žemės perrūšiavimą, o mokesčio lengvatą.

Taigi 1923 metais priimtas mokesčio įstatymas, besiremias kiekvieno ūkio žemės įrūšiavimu, ieškojo kadastro pradų. Šia prasme naujai pertvarkytas valstybinis žemės mokestis buvo tobulesnis už ankstesnįjį. Taip pat ir tarifų diferenciacijos požiūriu žemės mokestis buvo patobulintas. Pavyzdžiui, laikant nustatytą IV rūšies žemės hektarui mokestį už 100, 1923 m. įvesto valstybinio žemės mokesčio tarifai atrodys šitaip: IV rūšies — 100; III rūšies — 333; II rūšies — 500 ir I rūšies — 600. Tuo tarpu ankstesniame žemės mokesčio atskiroms žemės ūkio rūšims tarifai buvo žymiai mažiau diferencijuoti ir atitinkamai sudarė: 100; 166; 225; 264⁴.

¹ Apskaičiuota, remiantis Lietuvos statistikos metraščių duomenimis.

² Zr. Žemės mokesčių įstatymo 8§. Vyriausybės žinios (toliau tekste — VZ), Nr. 141.

³ Zr. Prof. N. Pokrovskis, Valstybinis tiesioginių mokesčių tvarkymas Lietuvoje. „Lietuvos ūkis“, 1926, Nr. 11(50), p. 334.

⁴ Zr. ten pat, p. 333.

Antra vertus, nuo 1923 metų įvestas valstybinis žemės mokestis, palyginus su ankstesniu, buvo padidintas. Jeigu 1922 metų pabaigoje valstybinio žemės mokesčio, atsižvelgiant į žemės rūšį, buvo imama po 1,06—2,0 lt už ha, tai nuo 1923 metų — atitinkamai po 1,5—9 lt. Atskiroms žemės rūšims mokestis padidėjo šitaip: I rūšies žemei — 221%, II rūšies — 194%, III rūšies — 184% ir IV rūšies — 42%⁵. Pakėlus valstybinio žemės mokesčio tarifus, keleriopai padidėjo ir šio mokesčio našta.

Kiek opus buvo žemės mokesčio padidinimas, įvedus lito valiutą, galima spręsti ir iš to, jog šį klausimą specialiai užakcentavo Lietuvos Komunistų partijos IV-asis suvažiavimas, įvykęs 1924 metais liepos 17—21 dienomis. „Stabilizaciją įvedus, — rašoma šio suvažiavimo rezoliucijoje, — valstiečiai turi mokėti didelius mokesčius, auksu apskaičiuotus. Sodžiu pradėjo jaustis pinigų badas“⁶.

Valstybinis žemės mokestis ir toliau liko proporcinis mokestis. Tiesa, reikia pastebėti, kad buržuazija, kol dar nebuvo pakankamai įsitvirtinusi, tol dar bent spaudoje kėlė progresyvinio žemės apmokestinimo idėją. Antai „Lietuvos aidas“ 1918 m. vasario mėn. rašė: „Taip pat tie, kurie žemės turi daugiau per tam tikrą skaičių valakų, kad tie mokėtų už tą „viršų“ didesnius mokesnius. Mat, tada, jeigu tatai ūkininkui neapsimokėtų, jis turėtų tą „viršų“ parduoti, ir žemė tuo būdu tektų mažžemiams ir bežemiams“⁷.

Šitokios žemės mokesčio progresijos pažadais buvo stengiamasi pirmiausia apraminti troškusių žemės bežemius ir mažžemius. Kartu buvo stengiamasi patraukti į savo pusę daugiau darbo valstiečių, kurie cariniais laikais ir kaizerinės vokiečių okupacijos metais kur kas smarkiau jautė mokesčių bei kitų valstybinių prievolių našta.

Pravartu pastebėti, kad jau 1905—1907 metų revoliucinio pakilimo laikotarpiu Lietuvos valstietijos platieji sluoksniai reikalavo pertvarkyti tiesioginių mokesčių sistemą. Pavyzdžiui, Suvalkų gubernijos valstiečiai savo nutarime, nusiųstame II Valstybės dūmos atstovams, be kitų reikalavimų, reikalavo taip pat „įvesti mokestis nuo pelno“⁸. Kupiškio valsčiaus kuopa 1905 m. lapkričio 11(24) d. reikalavo, kad „valstybės reikalams mokesčiai turi būti mokami nuo turto: juo kas daugiau turi, tas daugiau ir moka“⁹.

Štai kodėl seimas ir buržuazinės Lietuvos vyriausybė pirmaisiais valdymo metais dar kartais keldavo progresyvinio žemės mokesčio klausimą. Pavyzdžiui, Finansų ir biudžeto komisija 1922 metais pasiūlė padidinti žemės mokestį: 80—200 ha ūkiams — 10%, 200—500 ha ūkiams — 20%, 500—1000 ha ūkiams — 50%¹⁰. Tačiau ir šitokia nedidelė progresija, liečianti dvarus, nebuvo įvesta.

Tai rodo, kad buržuazinis seimas nė nemanė rimtai padidinti dvarininkams mokesčių, o dvarininkai mėgino įrodinėti, kad juos ir taip mokesčiai daugiau spaudžia kaip valstiečius¹¹. Buvo stengiamasi įrodinėti, kad esą dvarų ūkis mažiau našus, vadinasi, ir progresyvinio žemės mokesčio taikymas dvarams esąs negalimas.

Antra vertus, tuometinė buržuazinė spauda buvo priversta pripažinti, kad stambus ūkis našesnis už smulkų. Dėl to neatsitiktinai 1923 m.,

⁵ 1922 metais perėjus prie lito valiutos, žemės mokesčio buvo imama: už 1 ha I rūšies — 2,8 lt, už II rūšies — 2,38 lt, už III rūšies — 1,76 lt ir už IV rūšies — 1,06 lt („Lietuvos ūkis“, 1926, Nr. 11(50), p. 333).

⁶ Lietuvos Komunistų partijos IV-jo suvažiavimo tezai ir rezoliucijos, 1924, p. 5.

⁷ „Lietuvos aidas“, 1918 m. vasario 5 d., Nr. 16(64).

⁸ „Naujoji gadynė“, 1906, Nr. 28, p. 442.

⁹ „Lietuvos ūkininkas“, 1905, Nr. 1, p. 14.

¹⁰ Steigiamojo seimo darbai, XIII sąs., 206 posėdis, p. 105.

¹¹ Žr. „Lietuva“, 1919 m. rugsėjo 28 d.

svarstant seime naujo valstybinio žemės mokesčio įstatymo projektą, vėl išskilo šio mokesčio progresijos klausimas. Tai matyti, pavyzdžiui, iš mokesčių referento kalbos apie valstybinio žemės mokesčio proporcingių tarifų įvedimo reikalingumą, bet čia pat jis tvirtina, kad progresyvinis žemės mokestis negalys būti praktiškai įvestas dėl to, kad trūksta statistinių duomenų apie ūkių dydžius¹².

Beje, šis argumentas nebuvo naujas. Dar 1919 metais buržuazinis laikraštis „Lietuva“, aiškindamas, kodėl neįvedami progresyviniai mokesčiai, rašė: „Proporcingai progresyvaus mokesčio kol kas negalima įvesti dėl stokos grynai statistikos žinių“¹³. Vadinas, buvo apsimetama, kad iš principo progresijai pritariama, bet ji neįvedama tik dėl techninių kliūčių. Buržuazinė vyriausybė, keldama seime progresyvinio žemės mokesčio klausimą, apgaulingai dėjosi ginanti Lietuvos valstietijos masių interesus.

Buržuazinę antiliaudinę mokesčių politiką, svarstant 1923 m. seime valstybinio žemės mokesčio įstatymo projektą, atskleidė Lietuvos Komunistų partija. Lietuvos Komunistų partija parodė tikruosius Darbo federacijos kėslus, kai pastaroji siūlė progresyvinį žemės mokestį. „Darbo Federacija,— rašė 1923 metais „Komunistas“,— šį savo projektą įrašė ne su tikslu palengvinti mažažemių padėtį, bet stačiai demagoginiais tikslais: mat Darbo Federacija dar prieš savo projekto įvedimą seniau lengvai galėjo susitarti su savo ponais krikščionimis-demokratais, kad visvien jų, federantų, projektas bus atmestas. Visgi federantai už savo „geraširdystę“ gaus daugiau šalininkų tarp mažažemių ir galės tuos mažažemius taip šokinti, kaip to kadamai — buožės reikalau“¹⁴. Lietuvos Komunistų partija aiškino darbo žmonėms, tame tarpe ir valstietijos masėms, kad buržuazinės partijos gina išnaudotojų klasių interesus, siekia mokesčių našta suversti darbo žmonėms. Tam faktiškai pritarė ir socialdemokratai. Antai 1924 m. rugsėjo mėn. išleistame Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto atsišaukime savivaldybių rinkimo klausimu rašoma: „Visi privalo žinoti, kad krikščionių-demokratų (kadėmų) ir liaudininkų partijos gina vien buržuazijos, buožių, kunigų, visokių spekuliantų ir bagočių reikalus, kad socialdemokratai visur padeda buržujams smaugt darbininkus, kankyt valstiečius dideliais mokesčiais“¹⁵.

Lietuvos Komunistų partija plačiųjų valstietijos sluoksnių interesais reikalavo taip sutvarkyti žemės mokestį, kad pagrindinė jo našta tektų buožiniams ūkiams, o smulkieji ūkiai visiškai būtų atleisti tiek nuo žemės mokesčio, tiek ir nuo kitų mokesčių. „Mes, komunistai,— rašė „Komunistas“,— visuomet reikalavom, kad mažažemiai Lietuvoj būtų paliuosuoti nuo visokių mokesčių ir kad visa mokesčių sunkenybė būtų sukrauta ant buožių ir pirmiausia ant turtingiausių buožių“¹⁶. Vadinas, Lietuvos Komunistų partija faktiškai reikalavo žemės mokesčiuose neapmokestinamojo minimumo ir ekonominio mokėjimo pajėgumo.

Kiek svarbus buvo neapmokestinamojo minimumo klausimas žemės mokestyje, rodo ir kai kurių mokesčių inspektorių vėlesniais metais keliami reikalavimai. Mokesčių inspektoriai, susidurdami su žemės mokesčio išrinkimo sunkumais iš smulkiųjų valstiečių, 1938 metų suvažiavime pasiūlė „įvesti atleidžiamo mokesčio minimumą, bent iki 5 litų, nes kitų

¹² Seimo darbai, 1923, p. 3.

¹³ „Lietuva“, 1919 m. kovo 20 d.

¹⁴ „Komunistas“, 1923, Nr. 9(198), p. 255.

¹⁵ Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto 1924 m. rugsėjo mėnesį išleistas atsišaukimas savivaldybių rinkimo klausimu. Partinis archyvas (toliau tekste — PA), f. 1770, 1924 m., b. 1, l. 30.

¹⁶ „Komunistas“, 1923, Nr. 9(198), p. 255.

mokesčių mokėtojai turi lengvatų“¹⁷. Tačiau finansų ministerijos atstovas, nesileisdamas į klausimo esmę ir iš esmės nuo jo atsiribodamas, tepastebėjo, jog „tai yra pažiūros klausimas“¹⁸.

Neapmokestinamojo minimumo nebuvimo klausimas juo labiau buvo opus, turint galvoje, kad, be valstybinio žemės mokesčio, dar buvo imamas tam tikras šio mokesčio priedas savivaldybių naudai. Pavyzdžiui, 1923 metais priimtu „Žemės mokesčių įstatymu“ savivaldybių naudai imamas žemės mokestis negalėjo „būti aukštesnis kaip 5% apskrities savivaldybių ir 10% valsčių savivaldybių naudai“¹⁹. Būdinga, kad tautininkų fašistinės diktatūros metais, likviduojant buržuazinės demokratijos likučius savivaldybių gyvenime, mokesčių priedas savivaldybėms, nežiūrint valstietijos masių padėties pablogėjimo, buvo padidintas. Antai nuo 1930 metų apskričių savivaldybės galėjo imti 5–15%, valsčių savivaldybės — 20–35% valstybinio žemės mokesčio priedą savo naudai²⁰, o nuo 1934 metų apskričių savivaldybės dar galėjo imti papildomai iki 5% šio mokesčio priedą pradžios mokykloms statyti²¹. Pagaliau nuo 1939 metų prie valstybinio mokesčio dar buvo pridėtas 6% priedas nukentėjusiems nuo nelaimingų atsitikimų žemės ūkiuose aprūpinti²².

Taigi paskutiniuoju buržuazijos valdymo dešimtmečiu imamas žemės mokestis nominaliai buvo 1,3–1,5 karto, o nuo 1939 metų — 1,4–1,6 karto didesnis už valstybinio žemės mokesčio nustatytus tarifus.

Nustatytieji 1923 metais žemės mokesčio tarifai, neskaitant jų pakeitimo priemiestinių zonų žemėms²³, iš esmės nebuvo pakeisti iki pat buržuazijos viešpatavimo Lietuvoje pabaigos.

Tiktai Suvalkijos valstiečių judėjimas privertė fašistinę vyriausybę padaryti kai kurių nuolaidų, tame tarpe nuo 1935 m. sausio mėn. 1 d. ligi 1937 m. sausio mėn. 1 d. sumažinti žemės mokesčius 10%²⁴.

Žemės mokesčio, kaip ir kiekvieno proporcinio mokesčio, tarifai teikė pirmenybę stambesnes pajamas gaunantiems valstiečiams, daugiau spausdami smulkesniusuosius.

Leninas, analizuodamas duomenis apie mokesčių ir prievolių pasiskirstymą tarp įvairaus ūkinio pajėgumo valstiečių grupių carinėje Rusijoje, rašė: „Kai dėl mokesčių nelygumo, tai jis pasirodo esąs didžiulis: pasiturintieji moka trigubai—dvigubai mažiau proporcingai savo pajamoms“²⁵.

Panašiai pasiskirstė mokesčių našta tarp atskirų socialinių-ekonominių valstietijos grupių ir Lietuvoje buržuazijos valdymo metais, nors dėl nepakankamų duomenų tai konkrečiai parodyti nėra lengva.

Pirmiausia, reprezentaciniu metodu gauti duomenys neapėmė nė 0,1% (1937/1938 m.—0,08%) bendrojo ūkių skaičiaus²⁶. Be to, tyrimui buvo parinkti ne tipingi tai ūkio dydžio grupei ūkiai, o ekonomiškai stipresni. Tai, tarp kitko, rodo ir žymiai aukštesnis kai kurių grūdinių kultūrų

¹⁷ 1938 m. mokesčių inspektorių suvažiavimo protokolas. LTSR Centrinis Valstybinis archyvas (toliau tekste — CVA), f. 470, ap. 4, b. 304, l. 3.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ VŽ, Nr. 141.

²⁰ Žemės mokesčių įstatymo pakeitimas, §9. VŽ, Nr. 307.

²¹ Zr. Savivaldybių mokesčiais 1934 m. apdėjimo didumas. CVA, f. 719, ap. 1, b. 192, p. VI.

²² Zr. Nukentėjusių nuo nelaimingų atsitikimų dirbančiųjų žemės ūkiuose aprūpinimo įstatymo 15 str. VŽ, Nr. 626.

²³ Zr. VŽ, Nr. 575, 696.

²⁴ Zr. Žemės mokesčių įstatymo pakeitimas. VŽ, Nr. 470.

²⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. 15, p. 92.

²⁶ 1937/1938 ūkiniais metais pateikiami 240 ūkių duomenys, ankstesniais metais — dar mažesnio ūkių skaičiaus. Zr. Žemės ūkio sąskaitybės rezultatai. 1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, pratartisi.

derlingumas šiuose ūkiuose, palyginus su visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo duomenimis. Pavyzdžiui, žiemkenčių derlingumas iš 1 ha, sąskaitybos duomenimis, 1932—1936 metų laikotarpiu buvo 33%, o miežių — net 43% didesnis už 1930 metų visuotinio žemės ūkio surašymo 5—10 ūkių grupės derlingumą²⁷. Pagaliau, sąskaitybos duomenimis, derlingumas 5—10 ha ūkiuose parodomas didesnis už 20—50 ha ūkiuose derlingumą, kai tuo tarpu, visuotinio žemės ūkio surašymo duomenimis, pastaruosiuose derlingumas buvo didesnis. Tas pats pasakytina ir dėl vidutinių ūkių bei stambiųjų ūkių duomenų palyginimo. Be to, duomenyse apie smulkiuosius 5—10 ha ūkius randame poziciją „darbo alga samdiniam“, kai tuo tarpu darbo jėgos samdymas šios grupės ūkiams visiškai nepateikiama duomenų apie smulkiuosius ūkius iki 5 ha, kurių, 1930 m. surašymo duomenimis, buvo apie 75 tūkstančius ir kurie sudarė beveik ketvirtadalį (24,2%)²⁸, o 1940 m. — 97,3 tūkst. (27,4%)²⁹ visų ūkių skaičiaus.

Taigi, žemės ūkio sąskaitybos duomenys, neapimdami tokios gausios ir santykiškai didelės smulkiųjų bei proletarinių ūkių grupės, jau vien dėl to negalėjo atspindėti smulkiųjų ūkių pajamų ir išlaidų bei ekonominės jų padėties. Taip pat nėra žemės ūkio sąskaitybos duomenų ir apie pajėgiausius ekonominiu atžvilgiu, didesnius kaip 50 ha kapitalistinius ūkius.

Remiantis tokiais tendencingais smulkių ūkių veiklos duomenimis, buvo bandoma daryti apibendrinančias išvadas apie smulkiojo ūkio aplamai didesnį pajamingumą, vadinasi, jo mažesnį apmokestinimą žemės mokesčiais, palyginus su stambiu ūkiu. Pavyzdžiui, sutinkamai su žemės ūkio sąskaitybos duomenimis, vienam ha žemės ūkio naudmenų 1932—1936 metų laikotarpiu teko nacionalinių pajamų: 5—10 ha ūkiuose — 167,41 lt, 10—20 ha ūkiuose — 123,86 lt, 20—50 ha ūkiuose — 99,75 lt³⁰. Vadinasi, pagal šiuos duomenis, smulkiuosiuose ūkiuose vienam ha žemės ūkio naudmenų gauta nacionalinių pajamų 35% daugiau kaip vidutiniuose ir 67% daugiau kaip stambiuose ūkiuose.

Kadangi smulkiame ūkyje vienam ha žemės naudmenų, žemės ūkio sąskaitybos duomenimis, buvo gaunama daugiau nacionalinių pajamų, negu stambiame, tai ir žemės mokesčių lyginamasis svoris smulkiame ūkyje pasidarė mažesnis, negu stambiame ūkyje. Pavyzdžiui, 5—10 ha ūkiuose mokesčiai sudarė 4,67% nacionalinių pajamų, 10—20 ha ūkiuose — 6,08% ir 20—50 ha ūkiuose — 7,48%³¹.

Grynas pelnas iš vieno ha žemės naudmenų gavosi taip pat didesnis smulkiuose ūkiuose (20—50 ha ūkiuose — 11,19 lt, 10—20 ha ūkiuose — 12,54 lt ir 5—10 ha ūkiuose — 14,45 lt).

Galų gale, pagal šiuos duomenis, smulkieji ūkiai esą ir rentabilesni. Pavyzdžiui, ūkių, kurių rentabilumas 1932—1936 metais sudarė 4% ir daugiau, 5—10 ha ūkių grupėje buvo 16,67%, 10—20 ha — 11,93% ir 20—50 ha — 11,42% bendrojo atitinkamos grupės ūkių skaičiaus³².

Vadinasi, vadovaujantis vien šiais duomenimis, iš pirmo žvilgsnio peršasi išvada, kad smulkieji ūkiai Lietuvoje buržuazijos valdymo metais buvę pranašesni už stambiuosius, jog juos mažiau spaudusi ir žemės

²⁷ Apskaičiuota, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo (t. II, Kaunas, Centralinis Statistikos Biuras, p. 43) ir žemės ūkio sąskaitybos rezultatų (1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, p. 28) duomenimis.

²⁸ Apskaičiuota, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo (t. I, p. 22 ir t. IV, p. 5) duomenimis.

²⁹ M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis, Vilnius, 1950, p. 80.

³⁰ Žemės ūkio sąskaitybos rezultatai. 1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, p. 53.

³¹ Žr. ten pat, p. 54.

³² Žr. ten pat, p. 51.

mokesčių našta. Tačiau, giliau panagrinėjus netgi tuos pačius žemės ūkio sąskaitybos duomenis, atsiskleidžia kitoks atskirų ūkio grupių ekonominės padėties vaizdas. Antai 1932—1936 metų laikotarpiu santykiškai nuostolingų buvo daugiau kaip tik 5—10 ha ūkių ir mažiausiai — 20—50 ha ūkių. Pavyzdžiui, 1937/1938 ūkio metais nuostolingi 5—10 ha ūkiai sudarė 21,43%, 10—20 ha ūkiai — 19,05% ir 20—50 ha ūkiai — tikrai 11,65% bendrojo ūkių skaičiaus³³. Jau vien tai rodo, kad negalima daryti išvados, jog 5—10 ha ūkiai palyginti buvo rentabiliausi.

Tačiau svarbiausia yra tai, kad atskirų ūkių dydžio grupių rentabilumo laipsnis, kaip toks, nėra ir negali būti vienos ar kitos ūkių grupės pranašumo kriterijumi. Didėsnis vienos ūkių grupės rentabilumas dar savaime neparodė, jog šios grupės ūkiams teko ir mažesnė žemės mokesčių našta. Svarbu, koku būdu atskirose ūkių dydžio grupėse pasiekiamas tas rentabilumas, koks darbo našumas, koks galutinėje išdavoje atskirų ūkių dydžio grupių savininkų gyvenimo lygis. Norėdami tai sužinoti, turime paanalizuoti tų pačių žemės ūkio sąskaitybos rezultatų bei visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo statistinius duomenis.

Antai smulkiuose ūkiuose dėl blogesnio žemės ūkio inventoriaus, kurio kokybės, kaip taikliai pastebėjo V. Leninas, neparodo jokia statistika³⁴, dėl menkesnio žemės tręšimo ir apskritai žemesnio agrotechninio lygio derlingumas buvo mažesnis, negu stambiuose ūkiuose. Panaši padėtis, tikrai kiek mažesniu skurtumu, buvo ir vidutiniuose ūkiuose, palyginus su stambiaisiais. I lentelėje parodomas keturių pagrindinių to meto Lietuvoje grūdinių kultūrų derlingumas atskirose ūkių dydžio grupėse 1930 metais.

1 lentelė

Svarbiausių grūdinių kultūrų derlingumas atskirose ūkių dydžio grupėse (cnt iš ha)*

Ūkių dydžio grupės	Rugiai (žieminiai)	Kviečiai (žieminiai)	Miežiai	Avižos
Iki 10 ha	9,6	12,4	9,2	8,7
10—20 ha	9,7	13,0	8,9	8,8
20—30 ha	10,3	13,7	9,1	9,1
30—50 ha	10,8	14,4	9,2	9,5
50—100 ha	11,6	15,5	9,8	9,7
Daugiau kaip 100 ha ..	14,2	17,8	12,1	11,1

* Derlingumas ūkiuose iki 10 ha, taip pat 10—20 ha ir didesniuose kaip 100 ha apskaičiuotas, remiantis visuotinio Lietuvos ūkio surašymo 1930 m. (t. II, p. 43) duomenimis. Derlingumo duomenys kitose ūkių dydžio grupėse paimti iš to paties šaltinio, perskaičiuojant derlingumą centneriais (po 100 kg).

Kaip matyti iš 1 lentelės duomenų, grūdinių kultūrų derlingumas nuo žemutinių į aukštutines ūkių dydžio grupes sistemingai didėjo, ir tarp kraštutinių ūkių dydžio grupių susidarė nemažas skirtumas. Antai žieminių rugių 50—100 ha ūkiuose buvo gaunama iš ha 2 cnt, arba 21%, žieminių kviečių — 3,1 cnt, arba 25%, miežių — 0,6 cnt, arba 7%, ir avižų — 1 cnt, arba 11%, daugiau kaip ūkiuose iki 10 ha. Dvaruose grūdinių kultūrų derlingumas, kaip matyti iš pateiktų duomenų, buvo žymiai didesnis.

Kartu smulkiuose ūkiuose buvo didelis darbo rankų perteklius, palyginus su stambiais ūkiais (žr. 2 lentelę).

³³ Žemės ūkio sąskaitybos rezultatai. 1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, p. 51.

³⁴ Žr. V. I. Leninas, Agrarinis klausimas ir „Markso kritikai“. Raštai, t. 5, p. 181.

**Dirbančiųjų, skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų,
atskirose ūkių dydžio grupėse ***

Ūkių dydžio grupės	Dirbančių šeimos narių ir samdinių**
Iki 10 ha***	59
10—20 ha	28
20—30 ha	21
30—50 ha	17
50—100 ha	13
Daugiau kaip 100 ha	10

* Dirbančiųjų skaičius, skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų, ūkiuose iki 10 ha, taip pat 10—20 ha ir didesniuose kaip 100 ha apskaičiuotas, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo (t. III, p. 16) duomenimis. Kitose ūkių dydžio grupėse atitinkamai statistiniai duomenys paimti iš to paties šaltinio.

** Įskaitant ir jaunesnius kaip 15 metų.

*** Neįskaitant ūkių iki 1 ha.

Šie duomenys rodo, kad ūkiuose iki 10 ha dirbančiųjų buvo, skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų, beveik 3 kartus (2,8) daugiau kaip 20—30 ha ūkiuose, 3,5 karto daugiau kaip 30—50 ha ūkiuose, 4,5 karto daugiau kaip 50—100 ha ūkiuose ir beveik 6 kartus (5,9) daugiau kaip didesniuose kaip 100 ha ūkiuose. Atitinkamai 10—20 ha ūkiuose dirbančiųjų skaičius santykiškai buvo didesnis: 1,3 karto; 1,6; 2,2 ir 2,8 karto, palyginus su kiekvienos aukštesnės dydžio grupės ūkiais.

Esant žemesniam derlingumui ir didesniam santykiškai dirbančiųjų skaičiui smulkiuose bei vidutiniuose ūkiuose, vienam dirbančiajam šiuose ūkiuose teko žymiai mažiau grūdinių kultūrų produkcijos (žr. 3 lentelę).

**Grūdinių kultūrų produkcija vienam dirbančiajam ūkyje
pagal atskiras ūkių dydžio grupes***

Ūkių dydžio grupės	Dirbančių šeimos narių ir samdinių skaičius	Grūdinių kultūrų produkcija (t)	Tenka produkcijos vienam dirbančiajam ūkyje (t)
Iki 10 ha***	336 839	212 512	0,63
10—20 ha	324 403	348 955	1,07
20—30 ha	153 659	219 928	1,43
30—50 ha	109 929	236 566	2,15
50—100 ha	44 884	107 861	2,40
Daugiau kaip 100 ha	21 569	753 425	3,49

* Apskaičiuota, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo 1930 m. (t. II, p. 43 ir t. III, p. 16) duomenimis.

** Žieminių rugių, žieminių kviečių, miežių ir avižų.

*** Neįskaitant ūkių iki 1 ha.

Kaip matyti iš 3 lentelės duomenų, ūkiuose iki 10 ha vienam dirbančiajam grūdinių kultūrų produkcijos, palyginus su kiekviena aukštesne ūkių dydžio grupe, teko mažiau: 1,7; 2,3; 3,4; 3,8; 5,6 karto. Atitinkamai 10—20 ha ūkyje, palyginus su aukštesnėmis ūkių dydžio grupėmis, vienam dirbančiajam grūdinių kultūrų produkcijos buvo mažiau: 1,3; 2; 2,2 ir 3,3 karto.

Šie duomenys dar kartą patvirtina žinomą faktą, kad, didėjant ūkiui, vienam dirbančiajam ūkyje tenka, vidutiniškai imant, daugiau derliaus, kad augalininkystėje darbo našumas didesnių ūkių grupėse buvo didesnis.

Taip pat ir gyvulininkystėje darbo našumas didėja nuo žemutinių ūkių dydžio grupių į aukštutines, nors gyvulių santykiškai daugiau tam pačiam naudojamoms žemės plotui teko smulkiuose ūkiuose (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

**Gyvulių skaičius, skaičiuojant 100 ha žemės ūkio naudmenų,
atskirose ūkių dydžio grupėse***

Okių dydžio grupės	Galvijų	Tame tarpe melžiamų karvių	Kiaulių
Iki 10 ha**	36	27	50
10—20 ha	28	17	33
20—30 ha	26	15	29
30—50 ha	24	14	25
50—100 ha	24	14	22
Daugiau kaip 100 ha	24	15	18

* Apskaičiuota, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo 1930 m. (t. III, p. 16, 38 ir 40) duomenimis.

** Neįskaitant ūkių iki 1 ha.

Nors smulkiuose, taip pat ir vidutiniuose ūkiuose tam pačiam žemės ūkio naudmenų plotui buvo laikoma daugiau gyvulių, negu stambiuose, bet gyvulininkystės produkcijos vienam dirbančiajam šiuose ūkiuose, palyginus su stambiais ūkiais, teko mažiau. Apie tai galima spręsti kad ir iš vienam dirbančiajam ūkyje tekusio gyvulių skaičiaus atskirose ūkių grupėse (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

**Gyvulių skaičius vienam dirbančiajam ūkyje
pagal atskiras ūkių dydžio grupes***

Okių dydžio grupės	Galvijų	Tame tarpe melžiamų karvių	Kiaulių
Iki 10 ha**	0,67	0,49	0,93
10—20 ha	0,98	0,61	1,17
20—30 ha	1,21	0,71	1,36
30—50 ha	1,45	0,83	1,53
50—100 ha	1,86	1,11	1,74
Daugiau kaip 100 ha	2,35	1,55	1,75

* Apskaičiuota, remiantis Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo 1930 m. (t. III, p. 16, 38 ir 40) duomenimis.

** Neįskaitant ūkių iki 1 ha.

Šie duomenys rodo, kad 30—50 ha ūkiuose, palyginus su ūkiais iki 10 ha, vienam dirbančiajam ūkyje teko vidutiniškai daugiau: galvijų — 2,2 karto, tame tarpe karvių — 1,7 karto, kiaulių — 1,6 karto. Peržiūrėkime duomenis ir ūkių dydžio grupių žemėjančia tvarka. Pavyzdžiui, vidutiniuose (10—20 ha) ūkiuose, palyginus su buožiniais 30—50 ha ūkiais, vienam dirbančiajam teko mažiau: galvijų — 1,5 karto, tame tarpe karvių — 1,4 karto, kiaulių — 1,3 karto. Smulkiuose bei vidutiniuose ūkiuose, palyginus su stambiais ūkiais (daugiau kaip 50 ha), vienam dirbančiajam teko dar mažiau gyvulių.

Vienam dirbančiajam tenkantis gyvulių skaičius atskirose ūkių dydžio grupėse dar pakankamai neparodo, kiek skyrėsi šiose ūkių grupėse

darbo našumas gyvulininkystėje ir kiek teko gyvulininkystės produktų vienam dirbančiajam. Gyvulininkystės produktyvumui, be gyvulių skaičiaus, labai svarbios reikšmės turi ir tai, kokios kokybės tie gyvuliai buvo atskirose ūkių dydžio grupėse ir kaip jie buvo laikomi.

Dėl blogesnės gyvulių kokybės bei blogesnio jų šėrimo gyvulininkystės produkcija smulkiuose ir vidutiniuose ūkiuose buvo žymiai mažesnė. Pavyzdžiui, P. Vasinausko tvirtinimu, 1—5 ha ūkiuose pieno produkcija buvusi 60—70%, o mėsos — apie 40—50% žemesnė, negu vidutiniškai visuose kituose ūkiuose³⁵. Produkcija kontroliuojamų karvių, kurių didžioji dalis buvo buožiniuose ir stambiuose kapitalistiniuose ūkiuose, 1938—1939 metais buvo dvigubai didesnė kaip vidutiniškai Lietuvoje³⁶.

Visa tai rodo, kad smulkiuose ir vidutiniuose ūkiuose, skaitant vidutiniškai vienam dirbančiajam, buvo sukuriama keleriopai mažiau bendrųjų pajamų, negu stambiuose ūkiuose.

Mokesčių klausimas glaudžiai buvo susijęs su pinigineis valstiečių pajamomis, o pastarosios neatskiriama susijusios su prekybine produkcija.

Jau ir minėtais žemės ūkio sąskaitybės duomenimis, prekinės produkcijos lyginamasis svoris didėjo nuo žemutinių ūkių dydžio grupių į aukštutines. Antai 1932—1936 metų laikotarpiu augalininkystės ir gyvulininkystės prekinės produkcijos lyginamasis svoris sudarė: 5—10 ha ūkiuose — atitinkamai 49% ir 53%; 10—20 ha ūkiuose — 55 ir 54%; 20—50 ha ūkiuose — 62 ir 59%³⁷.

Kadangi apskaičiuojami ekonomiškai stipresnieji smulkūs ūkiai, be to, neįskaitant ūkių iki 5 ha, tai faktiškai prekybinė produkcija smulkiuosiuose ūkiuose buvo žymiai mažesnė. Taip pat sąskaitybės rezultatuose trūksta duomenų apie didesnių kaip 50 ha ūkių prekybinę produkciją, kuri buvo dar didesnė.

Vadinasi, ir pinigines pajamas iš produkcijos realizavimo tam pačiam žemės plotui smulkiuose ir vidutiniuose ūkiuose buvo mažesnės, negu stambiuose ūkiuose. O pinigines išlaidas, tame tarpe ir finansinių prievolių našta valstybei bei savivaldybėms, vertė smulkiuosius bei vidutiniuosius valstiečius realizuoti dalį produkcijos, apribojant ir savo būtiniausias reikmes. Be to, piniginių pajamų trūkumas vertė smulkiuosius valstiečius pardavinėti savo darbo jėgą. Todėl, nors smulkiuose ūkiuose prekinės produkcijos lyginamasis svoris buvo mažesnis, bet piniginių įplaukų lyginamasis svoris bendrose pajamose neretai galėjo gautis didesnis, negu vidutiniuose ūkiuose. Iš čia išplaukia išvada, jog vien tik tai iš kartais santykiškai didesnių piniginių pajamų smulkiame ūkyje negalima spręsti, kad jo savininko padėtis buvo geresnė.

Taigi, nei prekybinė produkcija, nei pajamingumas bei rentabilumas, imant atitrauktai nuo ūkio ekonomikos, neparodo ir negali parodyti atskirų ūkių dydžio grupių ūkio savininko tikrosios padėties ir mokesčių naštos.

Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje prekinės žemės ūkio produkcijos padidėjimas neatskiriama buvo susijęs su darbo valstietijos masių mitybos pablogėjimu. „Fašistai giriasi,— rašė 1931 metais „Priekalas“,— kad auga pieno ir bekonų ūkis, bet tas augimas neatneša darbo valstietijai naudos: jie parduoda nutraukdami nuo savo burnos kartais paskutinį

³⁵ Zr. *Agr. P. Vasinauskas*, Per daug susmulkėjusių ūkių klausimas. „Žemės ūkis“, 1939, Nr. 2(186), p. 148.

³⁶ Zr. *M. Gregorauskas*, Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960 metais, p. 63.

³⁷ Zr. Žemės ūkio sąskaitybės rezultatai. 1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, p. 60—62.

kąsnį, nes tai yra vieninteliai produktai, kurie, nors pigia kaina, bet dar turi rinką“³⁸.

Nepagerėjo Lietuvos valstietijos masių mityba ir vėlesniais buržuazijos valdymo metais. Tai buvo priversti pripažinti ir tautininkų seimo atstovai. „Yra apskričių,— skaitome 1937 m. lapkričio 11 d. posėdžio stenogramoje,— kur 90% ir daugiau pagaminto pieno, kiaušinių ir bekonų pristatomi „Maistui“ ir „Pienocentrai“... Patys ūkininkai tų produktų labai mažai vartoja — maži vaikai gauna tiktai nugriebto pieno. Mėsos taip pat pakankamai kaimuose nevalgo dėl to, kad bekonai vežami į „Maistą“. Kiaušinių taip pat nedaug tevalgo, kitos mėsos nei kiaulienos nėra priratežt vartoti ir geresnius gyvulius parduoda „Maistui“ arba į miestą. Ir rezultate matome, kad maitinimas mūsų kaime yra nepakankamas“³⁹. Šis pripažinimas labai vaizdžiai apibūdino darbo valstiečių mitybos padėtį Lietuvoje buržuazijos valdymo metais, nors čia ir bandoma tendencingai apibūdinti vienodai visų valstiečių mitybą, neišskiriant pertekusių visa kuo buožių bei kai kurios pasiturinčiųjų valstiečių dalies.

Kaip tiksliai pastebėjo Leninas, analizuodamas kapitalizmo išsivystymą Rusijoje, „kapitalas turi naujausius patobulinimus ir būdus ne tiktai grietinėlei nuo pieno atskirti, bet ir „grietinėlei“ atskirti nuo šito „stropumo“, pienui atskirti nuo valstiečių varguomenės vaikų“⁴⁰. Iš tikrųjų ir Lietuvoje buržuazijos valdymo metais mažesnių bei žymia dalimi vidutinių valstiečių vaikai dažniausiai būdavo maitinami nugriebtu pienu. Prekinė darbo valstiečių ūkių produkcija, susijusi žymia dalimi su šių ūkių savininkų bloga mityba, jau savaime rodo, kad ir piniginių pajamų žymi dalis buvo gaunama, priverstinai skriaudžiant save ir savo šeimą.

Vadinasi, vien tik formalus gaunamų iš 1 ha pajamų sugretinimas darbo valstiečių ūkiuose, iš vienos pusės, ir buožiniuose-kapitalistiniuose ūkiuose, iš kitos pusės, neturi rimto pagrindo.

Jeigu smulkieji valstiečiai piniginiams pajamoms gauti buvo priversti dažnai pardavinėti savo darbo jėgą, tai stambiųjų ūkių savininkai buožės ir dvarininkai neretai gaudavo papildomų pajamų iš kai kurių žemės ūkio mašinų, pirmiausia, kuliųjų, panaudojimo darbo valstiečių ūkiuose. Pavyzdžiui, už paprasčiausios arklinės kuliamosios mašinos, neišnykusios Rytų ir Pietryčių Lietuvoje iki pat paskutiniųjų buržuazijos valdymo metų, 12 valandų darbą buvo imama nuo 10 iki 12 lt⁴¹. O už motorinės kuliamosios mašinos darbo vieną valandą būdavo imama maždaug po 5 lt. Stambieji ūkiai taip pat gaudavo papildomų pajamų ir iš veislinių gyvulių, o paskutiniu metu buržuazijos valdymo dešimtmečiu kai kurie stambieji ūkiai nemažai pelnėsi ir iš cukrinių runkelių auginimo.

Tačiau statistiniai atskirų ūkių dydžio grupių pajamingumo duomenys šių pajamų neparodė. Šie duomenys neparodė, koks skirtingas darbo valstiečių ūkių pajamų ir buožinių-kapitalistinių ūkių pajamų pobūdis ir kokie daugeliu atvejų skirtingi pajamų šaltiniai. Pirmuosiuose pajamos buvo pasiektos pačių valstiečių darbu, o antruosiuose — daugiausia svertimu darbu.

Turint mažesnę žemės plotą ir esant mažesniai darbo našumui smulkiesiuose, taip pat ir vidutiniuose ūkiuose, palyginus su stambiaisiais, vienai šeimai šiuose ūkiuose teko atitinkamai mažiau ir pajamų. Netgi ir žemės ūkio sąskaitybos rezultatų duomenimis, pavyzdžiui, 1937/1938 ūkiniais

³⁸ „Priekalas“, 1931, Nr. 3—4, p. 119.

³⁹ Žr. Seimo stenogramos. Trečioji paprastoji sesija: 1937.IX.7—1937.XII.6, p. 83.

⁴⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 3, p. 226.

⁴¹ Žr. „Lietuvos ūkininkas“, 1937 m. lapkričio 11 d.

metais žemės ūkio pajamos vienai šeimai sudarė: 5—10 ha ūkiuose — 1479 lt, 10—20 ha ūkiuose — 1905 ir 20—50 ha ūkiuose — 2721 lt⁴². Taigi, pagal šiuos duomenis, buožės šeimos vidutiniškai teko beveik dvigubai daugiau pajamų kaip smulkiojo valstiečio šeimos ir beveik pusantro karto daugiau kaip vidutiniojo valstiečio šeimos. Iš tikrųjų tenkančių vienai šeimai pajamų skirtumas buvo žymiai didesnis.

Taip pat proporcingai žemės mokesčiai bei įvairios rinkliavos smulkiesiems bei vidutiniams ūkiams buvo faktiškai didesni kaip stambiesiems ūkiams. Panašiai kaip XIX amžiaus pabaigoje carinėje Rusijoje bearklis valstietis mokėjo beveik trigubai daugiau mokesčių, palyginus su savo pajamomis, negu daugiaarkliai,⁴³ taip ir Lietuvoje buržuazijos valdymo metais smulkiam valstiečiui, palyginus su stambiuoju, mokesčiai buvo keleriopai didesni. Jei darbo valstiečiai sumokėdavo jiems uždėtus žemės mokesčius iš darbo pajamų, tai dvarininkai, o žymia dalimi ir buožės juos sumokėdavo iš pridedamosios vertės. Be to, tam tikrą mokesčių dalį jie perkraudavo žemės ūkio darbininkams, taip pat ir darbo valstiečiams⁴⁴. Antra vertus, dvarininkų ir buožių sumokėtų mokesčių žymi dalis faktiškai jiems grįždavo. Tai ypač vaizdžiai matyti iš primokėjimų žemės ūkio produktų kainoms palaikyti politikos. 1930—1939 metų laikotarpiu žemės ūkio produktų kainoms palaikyti iš valstybės biudžeto buvo išleista apie 173 mln. lt, tame tarpe: sviesto kainoms palaikyti — 76,5 mln. lt, kiaulių kainoms palaikyti⁴⁵ — 44 mln. lt, javų kainoms palaikyti — 43,2 mln. lt, kiaušinių kainoms palaikyti⁴⁶ — 6,9 mln. lt. Be to, nuo 1938 metų buvo išleista iš valstybės biudžeto apie 1,5 mln. lt priemokoms už įvežamas į Lietuvą mineralines trąšas⁴⁷.

Tačiau šios didžiulės Lietuvos biudžeto mastu lėšų sumos buvo išleidžiamos ne visos valstietijos interesais, o didžiąja dalimi buožijos interesais, nekalbant jau apie dvarininkus, nes stambesnieji ūkiai tiekė pagrindinę prekinės produkcijos dalį — taigi ir gaudavo priemokas.

Primokėjimas žemės ūkio gaminių kainoms palaikyti buvo perskirstoma nacionalinių pajamų dalis dvarininkų bei buožių naudai ir darbo valstietijos plačiųjų masių nenaudai. Lėšos šiems primokėjimams ėjo iš biudžeto pajamų, kurių žymią dalį sudarė įplaukos iš darbo valstietijos išrinktų mokesčių. Todėl primokėjimai žemės ūkio gaminių kainoms palaikyti buvo aiškaus klasinio pobūdžio.

Klasinį žemės mokesčio pobūdį Lietuvoje buržuazijos valdymo metais rodo ir kai kurie šio mokesčio nustatymo momentai, pavyzdžiui, žemės rūšiavimas, mokesčio tarifo nustatymas atitinkamai žemės rūšiai, žemės slėpimas.

Žemės rūšiavimo klausimas buvo vienas iš aktualiausių. Su juo tiesiogiai buvo susijęs mokesčio tarifas — priklausomai nuo žemės rūšies buvo nustatomas skirtingas mokesčio tarifas. Iki 1923 metų žemė būdavo rūšiuojama ištisais valsčiais, priskiriant juos vienai ar kitai žemės rūšiai⁴⁸. Dvarininkų žemės, taip pat dauguma buožių žemių buvo paprastai geresnės, o mokesčio tekdavę vienodai mokėti.

Nuo 1923 metų pradėjus atskirai rūšiuoti kiekvieno ūkio žemę, nustatant atitinkamai žemės rūšiai tam tikrą mokesčio tarifą, mokesčio pri-

⁴² Žemės ūkio sąskaitybos rezultatai. 1937/1938 ūkio metai, Kaunas, 1940, p. 52.

⁴³ Žr. V. J. *Leninas*, Raštai, t. 3, p. 126.

⁴⁴ Pavyzdžiui, skolindami aukštomis palūkanomis pinigų, leisdami pasinaudoti sudėtingesnėmis žemės ūkio mašinomis, veisliniais gyvuliais, jie reikalavo už tai ne tik didelio atlyginimo pinigais, bet dažnai ir atidirbti.

⁴⁵ Iki 1935 metų imtinai.

⁴⁶ Nuo 1935 metų.

⁴⁷ Žr. „Tautos ūkis“, 1940 m., Nr. 9(243), p. 184.

⁴⁸ Žr. „Lietuva“, 1921 m. rugpiūčio 12 d.; 1921 m. spalio 14 d.

artinimo ūkio pajamoms prasme buvo padarytas žingsnis pirmyn. Tačiau, panagrinėjus, kaip buvo nustatomi žemės rūšiai mokesčio tarifai, matyti, kad ir formalia prasme mokesčio tarifai nebuvo suderinti su žemės našumu bei galimomis gauti pajamomis.

Sutinkamai su žemės mokesčių įstatymu, žemė buvo skirstoma į 4 rūšis⁴⁹.

Rūšiavimo komisijoms buvo suteiktos plačios teisės. Jos taip pat galėjo, vadovaujantis žemės vietos padėties patogumais, priskirti žemę aukštesnei ar žemesnei rūšiai⁵⁰. Praktikoje neretai už kyšius bei vaises žemės rūšis dvaruose bei buožiniuose ūkiuose būdavo sumažinama, o nieko nedavus rūšiotojams (paprastai darbo valstiečių ūkiuose) — padidinama⁵¹.

Pagaliau, kad ir kaip tiksliai būtų buvusi surūšiuota žemė, mokesčiai neatitiko žemės našumo, o kartu ir jos pajamingumo. Žemės mokesčio tarifai buvo taip nustatyti, kad jie teikė pirmenybę geresnių žemių savininkams (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

Zemės rūšis	Užsėta rugiais (ha)	Gautas* derlius centneriais	Gauto derliaus vertė** litais	Zemės mokesčio litais	Derliaus, atskaičius atitinkamą jo dalį mokesčiui sumokėti, vertė litais
I	1	12,75	219,3	9	210,3
II	1	9,75	167,7	7,5	160,2
III	1	8,25	141,9	5	136,9

* Skaitant, kad į ha sėta po 1,5 cnt ir kad I rūšies žemė davė 8,5, II rūšies — 6,5 ir III rūšies — 5,5 grūdo.

** Skaitant po 17,2 lt už centnerį.

Kaip matyti iš 6 lentelės duomenų, atmetus gauto derliaus atitinkamą dalį žemės mokesčiui sumokėti, I rūšies žemės savininkui likusio derliaus vertė sudarė 50 lt daugiau kaip II rūšies žemės savininkui ir 73 lt daugiau kaip III rūšies žemės savininkui. Tai rodo, kad žemės mokesčio tarifai buvo nepakankamai diferencijuoti ir netolygiai suderinti su žemės našumu.

Jeigu žemės mokesčio tarifų klausimą siesime su pajamingumu, kaip to reikalauja kadastrinis metodas, tai skirtumas tarp geresnės žemės ir blogesnės žemės apmokestinimo lygio bus dar didesnis geresniųjų žemių savininkų naudai⁵². Kadangi geriausias žemes buvo pasilikę savo rankose dvarininkai, taip pat buožinių ūkių žemės dažniausiai būdavo apylinkėje geresnės, vadinasi, ir tokia žemės mokesčio tarifų politika buvo nukreipta prieš darbo valstietijos interesus.

Be to, reikia pastebėti, kad I rūšies žemės pagal tuometinį rūšiavimą buvo nedaug ir kad jos lyginamasis svoris bendrajame apmokestinamosios žemės plote buvo nedidelis. Kaip Lietuvoje žemės ūkiui naudojama žemė buvo paskirstyta rūšimis ir kaip tas paskirstymas pasikeitė 1923—1937 metų laikotarpiu, parodoma 7 lentelėje.

⁴⁹ Geriausia ir gera žemė, tinkanti visiems javams, ypač kviečiams, geriausia rugių ir bulvių žemė, duodanti nuo 7 iki 10 grūdo derlių, priskiriama I rūšiai; II rūšiai priskiriama vidutinė rugių ir avių žemė ir gera bulvių žemė, kurios našumas — 6—7 grūdai; blogesnė rugių ir avių žemė, bloga kviečių žemė, kurios derlius 5—6 grūdai, skiriama prie III rūšies; pagaliau IV rūšiai priskiriama tipinga bulvių žemė.

Pievų rūšiavimas iš esmės nesiskyrė nuo ariamos žemės rūšiavimo ir rėmėsi našumu bei žolės kokybe.

⁵⁰ Žr. Žemės mokesčių įstatymas, § 4 ir priedas prie Žemės mokesčių įstatymo, § 5, 7. VZ, Nr. 141.

⁵¹ Žr. „Balsas“, 1930, Nr. 8(56), p. 373.

⁵² Kuo mažesnės buvo gaunamos iš 1 ha piniginės įplaukos, tuo didesnis jose buvo materialinių išlaidų lyginamasis svoris.

**Žemės ūkiui naudojamos žemės paskirstymas rūšimis
1923 ir 1937 metais***

Metai	I rūšies		II rūšies		III rūšies		IV rūšies		Iš viso žemės	
	tūkst. ha	%	tūkst. ha	%	tūkst. ha	%	tūkst. ha	%	tūkst. ha	%
1923	331	9,5	1171	33,8	1048	30,2	919	26,5	3469	100
1937	204	5,0	924	22,6	1671	40,9	1291	31,5	4090**	100

* CVA, f. 470, ap. 4, b. 11, l. 5–6.

** Saltinyje bendras apmokestinamosios žemės plotas nurodytas 4139 tūkst. ha, nors atskiro-
mis rūšimis jis gaunasi 49 tūkst. ha mažesnis. Žr. CVA, f. 470, ap. 4, b. 11, l. 6.

Kaip matyti iš 7 lentelės duomenų, I rūšies žemė 1923 m. sudarė maž-
daug apie $\frac{1}{10}$ viso apmokestinamosios žemės ploto, o 1937 m.— tikrai $\frac{1}{20}$.
Sumažėjo ir II rūšies žemės ploto lyginamasis svoris, maždaug tiek pat
padidėjęs III rūšies žemės plotui ir kiek mažiau — IV rūšies.

Tai rodo, kad, perėjus nuo žemės rūšiavimo ištisais valsčiais prie
individualinio rūšiavimo atskiruose ūkiuose, geriausių, gerų ir vidutinių⁵³
žemių ploto lyginamasis svoris sumažėjo nuo 43,3% (1923 m.) iki 27,6%
(1937 m.). Atitinkamai blogesnių ir blogų žemių ploto lyginamasis svoris
padidėjo nuo 56,7% iki 72,4%.

1937 m., palyginus su 1923 m., bendrasis apmokestinamosios žemės
plotas, kaip matyti iš pateiktų duomenų, padidėjo 621 tūkst. ha, arba
18%. O tai jau rodo, kad, rūšiuojant žemę atskiruose ūkiuose, buvo ran-
dama daug paslėptos žemės. Kaip matyti iš archyvinės medžiagos, kiek-
vienais metais visose apskrityse, išaiškinus paslėptas nuo apmokestinimo
žemes, vis padidėdavo apmokestinamosios žemės plotas ir kartu mokesčių
liekanos. Pavyzdžiui, Alytaus Mokesčių inspekcijos 1931 m. rugsėjo 2 d.
rašte Mokesčių departamentui rašoma: „Žemės mokesčių liekana 1930 me-
tų sausio mėn. 1 d. padidėjo ne 18 471,5 lt, bet 100 954,73 lt, nes
1930 ataskaitos metais buvo atidengta daug praleistos žemės⁵⁴. Kretingos
apskrities Mokesčių inspekcija 1935 m. vasario mėn. 11 d. raštu Mokesčių
departamentui pranešė, kad iš viso Kretingos apskrities žemės 1935 m.
sausio 1 dienai padidėjo 2550,88 ha, nes 1934 m. prirašyta nuslėptų žemių
plotai⁵⁵. Kiekvienais metais Lietuvoje būdavo atrandama po keliasdešimt
tūkstančių hektarų paslėptos žemės. Netgi paskutiniu metu buržuazijos
valdymo laikotarpiu, išaiškinus žemės nuslėpimo atvejus, žymiai didėjo
apmokestinamosios žemės plotas. Pavyzdžiui, 1937 m. apmokestinamosios
žemės plotas, palyginus su 1936 m., padidėjo 20 204 ha⁵⁶.

Daugiausia žemės nuo apmokestinimo buvo paslėpę tie, kurie dau-
giausia jos turėjo, t. y. dvarininkai. Kaip rodo archyvinė medžiaga, dva-
rininkai slėpdavo žemę dešimtimis hektarų. Pavyzdžiui, Mažeikių apskrities
Akmenės valsčiaus Judrelių dvare rasta 10,15 ha, Klyšių prospekte —
10,12 ha nuslėptos žemės⁵⁷, Ukmergės apskrities, Kovarsko valsčiaus
Siesiekio dvare 1927 m. rasta nuslėptos žemės 51,05 ha, o tos pačios
apskrities Musninkų valsčiaus Ciobiškių dvare neapmokėta mokesčių

⁵³ II rūšiai buvo priskiriama vidutinė rugių ir avių žemė. Žr. Priedas prie žemės
mokesčių įstatymo, § 5, VZ, Nr. 141.

⁵⁴ Žinios apie 1930 m. mokesčių liekanas. CVA, f. 470, ap. 4, b. 93, l. 3.

⁵⁵ CVA, f. 470, ap. 4, b. 200, l. 12.

⁵⁶ Žemės pasiskirstymo hektarais ir rūšimis 1937 m. sausio mėn. 1 d. santrauka
žemės mokesčiui mokėti. CVA, f. 470, ap. 4, b. 11, l. 7.

⁵⁷ Žr. CVA, f. 470, ap. 4, b. 49, l. 77.

1922 ir 1923 metais už 149,26 ha, 1924 m.— už 132,01 ha ir 1925—1927 metais — už 38,31 ha plotą⁵⁸.

Žemes nuo apmokestinimo nuslėpdavo ne tik dvarininkai, bet ir buožės, tuo pačiu išvengdami dalies mokesčių. Toks dvarininkų ir buožių išsisukinėjimas nuo mokesčio piktindavo darbo valstiečius, ką turėjo pripažinti ir mokesčio aparato darbuotojai⁵⁹.

Nagrinėjant žemės mokesčio tarifus bei kai kuriuos kitus šio mokesčio elementus, išaiškėja, kad, apmokestinant stambiąjų ūkių žemę, palyginus su smulkiaisiais bei vidutiniais ūkiais, pastariesiems faktiškai buvo teikiamos lengvatos. Klasinis žemės mokesčio pobūdis dar labiau išryškėja, turint galvoje proporcingus mokesčio tarifus. Esant didesnei praktiškai žemės rentai dvaruose bei buožiniuose ūkiuose, proporcingas žemės mokestis faktiškai buvo regresinis mokestis.

Nagrinėjant žemės mokesčio, lygiai kaip ir kitų mokesčių, klasinį pobūdį, svarbu taip pat parodyti, kokiems reikalams buvo išleidžiamos mokesčiais surinktos lėšos. Neatsitiktinai K. Marksas mokesčių antiliaudinį pobūdį neatskiriamai siejo su biudžeto išlaidomis⁶⁰.

Lietuvoje buržuazijos valdymo metais, kaip ir kiekvienoje kapitalistinėje valstybėje, biudžeto išlaidos ekonominiu požiūriu buvo negamybinio pobūdžio, o socialiniu požiūriu — antiliaudinio pobūdžio. Tai rodo biudžeto išlaidų sudėtis bei jų struktūra. Pavyzdžiui, 1938 m. bendrosios valdymo, teismo, policijos ir tiesioginės karinės išlaidos sudarė 148 mln. lt, arba 43% bendrosios valstybinio biudžeto išlaidų sumos⁶¹. Švietimo, meno bei kultūros reikalams, socialiniam aprūpinimui bei sveikatos apsaugai buvo išleista 66,4 mln. lt, arba 19% visų biudžeto išlaidų⁶². Be to, pirmųjų išlaidų lyginamasis svoris didėjo sparčiau, negu antrųjų. Pavyzdžiui, 1930 metais valdymo, teismo, policijos ir karinės išlaidos sudarė maždaug trečdalį visų biudžeto išlaidų (33,5%), t. y. 1930—1938 metų laikotarpiu jų lyginamasis svoris padidėjo 9,2 punkto, o socialinių-kultūrinių išlaidų — atitinkamai 4,6 punkto⁶³. Negamybinės valdymo, teismo, policijos bei karinės išlaidos, atitraukdamos iš gamybos sferos stambias pinigines lėšas, stabdė gamybinių jėgų vystymąsi. Antra vertus, buržuazinė vyriausybė, nesiskaitydama su atsilikusios ekonominiu požiūriu šalies padėtimi, stengėsi išlaikyti ypatingai privilegijuotoje padėtyje gausią valdininkiją, praktiškai vykdžiusią buržuazinės valstybės, kaip darbo žmonių priespaudos mašinos, funkcijas.

Artimos savo paskirtimi valdymo išlaidoms buvo ir kulto reikalams skiriamos lėšos, kurios siekdavo per metus apie 2 mln. lt⁶⁴, neskaitant dar apie vieną milijoną litų kasmet išmokamo atlyginimo už tikybos pamokas⁶⁵ ir tiesioginės išdo paramos religinių organizacijų materialinei bazei stiprinti. Kadangi katalikų bažnyčia, taip pat ir kitų konfesijų organizacijos rėmė išnaudotojišką kapitalistinę santvarką ir, vadinasi, buržuazinę Lietuvos valstybę, pastaroji finansiškai rėmė religines organizacijas. Taigi kulto reikalų finansavimas iš valstybės biudžeto Lietuvoje, buržuazijai valdant, išplaukė iš religinių organizacijų ir kapitalistinės valstybės glaudžių tarpusavio santykių.

⁵⁸ Žr. Ukmergės mokesčių inspektoriaus paaiškinimą į Valstybės Kontrolės revizijos aktą 1927 m. birželio 18 d. CVA, f. 494, ap. 4, b. 36, l. 35—32.

⁵⁹ Žr. Seimo stenogramas, 1923, 19 posėdis, p. 3.

⁶⁰ Žr. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII, часть II, М.—Л., 1930, стр. 75—78.

⁶¹ Valstybės kontrolės 1938 m. Valstybės biudžeto vykdymo apyskaita (toliau — VKVBVA), 1939, p. 106—107.

⁶² Ten pat.

⁶³ Apskaičiuota, remiantis VKVBVA (1931, p. 114—115) duomenimis.

⁶⁴ Žr. VKVBVA, 1939, p. 106—107.

⁶⁵ Lietuvos statistikos metraštis (toliau — LSM), 1939, p. 336.

Stambios lėšos iš valstybinio biudžeto būdavo išleidžiamos ginkluotai buržuazinės valdžios atramai — valstybinei policijai. Pavyzdžiui, jeigu bendrosios valdymo išlaidos 1938 metais sudarė 24,2 mln. lt, tai valstybinei policijai išlaikyti — 20,3 mln. lt⁶⁶. Tai kartu rodo, kiek buržuazinėje Lietuvoje buvo įsivyravęs policinis režimas, žymia dalimi apėmęs net mokesčių surinkimą.

Tačiau pagrindinė valstybinio biudžeto išlaidų pozicija buvo karinės išlaidos, sudariusios 1938 metais 92 mln. lt, arba 26,5% bendrosios visų išlaidų sumos⁶⁷. 1930—1938 metų laikotarpiu jos padidėjo 37 mln. lt, o jų lyginamasis svoris bendrosiose biudžeto išlaidose pakilo 9 punktais⁶⁸.

Gausiai apmokamos buržuazinės karininkijos, kaip ir visos tuometinės Lietuvos kariuomenės, pagrindinė funkcija buvo ne ginti šalį nuo imperialistinės agresijos, o padėti išsilaikyti buržuazijai valdžioje, policinėmis-karinėmis pajėgomis bauginant bei tramdant nepaklusnius šalis viduje. Antai, nė nemėgindama pasipriešinti, fašistinė Lietuvos valdžia 1938 metais priėmė Lenkijos ultimatumą. Ji nesipriešino ir hitlerinės Vokietijos 1939 metų agresijai Klaipėdos krašte.

Militarizmas Lietuvoje, buržuazijai valdant, kaip ir kiekvienoje buržuazinėje valstybėje, buvo, Lenino žodžiais tariant, kapitalizmo rezultatas⁶⁹. Militarizmas, pareikalavęs tokių stambių lėšų, buvo naudingas ne tik gausiai ir gerai apmokamai karininkijai, bet ir vidaus bei užsienio monopolijoms, teikusioms buržuazinei Lietuvos kariuomenei materialinį bei techninį apginklavimą ir iš to pasipelnusioms. Liaudies masėms, tame tarpe ir darbo valstietijai, militarizmas reiškė ne tik prieš juos nukreiptą ginklą, bet ir didesnį jų finansinį išnaudojimą. Taigi valdymo bei karinės išlaidos buvo aiškiai antiliaudinio, klasinio pobūdžio išlaidos.

Buržuazinė Lietuvos valstybė, kaip ir kiekviena kapitalistinė šalis, tam tikrą valstybinio biudžeto lėšų dalį skyrė švietimo, meno bei kultūros reikalams. Pavyzdžiui, 1938 m. švietimo, meno ir kultūros reikalams buvo išleista 56 mln. lt, kas sudarė 16% bendrosios biudžeto išlaidų sumos⁷⁰. Šios išlaidos buvo susijusios, iš vienos pusės, su kadru ruošimu valstybės aparatui, kariuomenei bei kitoms gyvenimo sritims ir, iš kitos pusės, jos buvo būtinos, siekiant patenkinti pačius elementariausius darbo žmonių švietimo poreikius, auklėjant juos palankumo kapitalistinei santvarkai dvasia. Todėl, nors šios išlaidos savo paskirtimi ir skyrėsi iš esmės nuo valdymo bei karinių išlaidų, bet ir jose atsispindėjo klasinis pobūdis, išplaukęs apskritai iš kapitalistinės valstybės funkcijų.

Be to, švietimo-kultūros reikalams buvo skiriama kur kas mažiau lėšų, negu policiniams-kariniams reikalams. Pavyzdžiui, jeigu 1938 metais karinių ir policinių išlaidų vienam Lietuvos gyventojui vidutiniškai teko po 43 lt, tai švietimo, meno bei kultūros išlaidų, netgi įskaitant ir savi-valdybių išlaidas tiems reikalams,— tiktai po 23 lt⁷¹. Nors formaliai buržuazinės Lietuvos konstitucijoje buvo skelbiama, kad mokslas lygiai prieinamas visiems piliečiams, bet praktikoje to nebuvo ir negalėjo būti: dalis mokinių dėl sunkios tėvų materialinės padėties nebaigdavo net pradžios mokyklos, o vidurinėse mokyklose mokėsi tiktai apie 5% bendrojo

⁶⁶ VKVBVA, 1939, p. 106—107.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ 1930 m. karinės išlaidos sudarė 54,9 mln. lt, t. y. 17,5% visų biudžeto išlaidų. Žr. VKVBVA, 1931, p. 114—115.

⁶⁹ Žr. V. I. Leninas, Raštai, t. 15, p. 169.

⁷⁰ VKVBVA, 1939, p. 106—107.

⁷¹ Apskaičiuota, remiantis VKVBVA (1939, p. 106—107) ir LSM (1938, p. 16 ir 1939, p. 342) duomenimis.

jaunuolių skaičius⁷². Tai vaizdžiausiai patvirtina, kad vidurinis mokslas faktiškai buvo neprieinamas darbo žmonių vaikams, tame tarpe ir darbo valstiečių, kurie ne tik nepajėgdavo išlaikyti vaiko mieste ir sumokėti mokesčių už mokslą, bet ir kuriems paaugęs vaikas buvo būtina darbo jėga.

Dar sunkiau dėl didesnio mokesčio už mokslą bei brangesnio pragyvenimo buvo prieinamas darbo žmonių vaikams aukštasis mokslas. Pavyzdžiui, 1937—1939 metais visose aukštosiose mokyklose buvo įregistruota tikrai apie 3900 studentų⁷³. Stipendijoms aukštąjį mokslą eiti Lietuvoje ir užsienyje 1919—1938 metų laikotarpiu buvo skiriama vidutiniškai per metus tikrai po 700 tūkst. lt⁷⁴. Todėl stipendijas gaudavo vos 4—5% visų universiteto studentų⁷⁵. Gautos iš valstybės biudžeto stipendijos turėjo būti gražinamos pinigais bei atitarnaujant valstybinėje tarnyboje⁷⁶.

Švietimo išlaidų apibūdinimas rodo, kad vidurinėms ir aukštosioms mokykloms skirtos lėšos, kurios sudarydavo daugiau kaip pusę bendrosios pradinėms mokykloms išlaikyti skiriamų lėšų sumos⁷⁷, būdavo panaudojamos ne pagrindinių mokesčių mokėtojų, tame tarpe ir darbo valstietijos, o miesto ir kaimo buržuazijos interesais. Vadinas, ir čia pasireiškia švietimo išlaidų klasinis pobūdis.

Be to, nebuvo plečiamas nei gimnazijų, nei progimnazijų tinklas. Palyginti iš labai negausaus aukštąjį mokslą baigusiujų skaičiaus ne visi gaudavo reikiamo darbo⁷⁸. Tai rodė didelį buržuazinės Lietuvos visuomenės prieštarumą: šaliai būtinai reikėjo daugiau apsišvietusių ir mokytų žmonių, ir kartu jie dėl siauros kultūrinių-mokslinių įstaigų bazės, dėl gaivaliniais dėsniais tvarkomo liaudies ūkio buvo nereikalingi. Iš čia taip pat išplaukia švietimo išlaidų klasinis pobūdis.

Jei dar švietimui skiriamomis lėšomis valstietijos plačiosios masės daugiau ar mažiau pasinaudojo, tai to negalima pasakyti apie meno bei kultūros reikalams skiriamas iš biudžeto lėšas. Teatrai, bibliotekos bei kitos kultūrinės įstaigos Lietuvos darbo valstietijos masėms faktiškai buvo neprieinamos.

Buržuazinės Lietuvos konstitucijoje buvo skelbiama, kad „valstybė rūpinasi piliečių sveikata“⁷⁹. Tačiau šio iškilmingo ir taip svarbaus pažado nelydėjo buržuazinių vyriausybių veiksmai, neskaitant sveikatos apsaugai tam tikrų minimalių lėšų, susijusių kartu ir su valdančiųjų klasių interesais.

Sveikatos apsaugos reikalams iš valstybinio biudžeto buvo skiriama labai mažai lėšų. Pavyzdžiui, 1938 metais sveikatos apsaugai iš valstybinio biudžeto išleista 3,6 mln. lt, arba 1% bendrosios valstybinio biudžeto išlaidų sumos⁸⁰. Pridėję prie šios sumos dar 6,8 mln. lt⁸¹, kuriuos išleido savi-

⁷² Apskaičiuota, remiantis duomenimis, pastebėtais statistiniame leidinyje „Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys“, Kaunas [leidimo metai nenurodyti], p. IX—XI; LSM, 1939, p. 16.

⁷³ LSM, 1939, p. 72.

⁷⁴ Apskaičiuota, remiantis „Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15—1938.XII.30“, p. 106 duomenimis.

⁷⁵ Zr. Prof. Z. Žemaitis, Mūsų žingsniai. „Tiesa“, 1960 m. rugsėjo 29 d. ir 1960 m. spalio 1 d. (Klaidų atitaisymas).

⁷⁶ Zr. VZ, Nr. 630.

⁷⁷ Aukštosioms ir vidurinėms mokykloms finansuoti 1938 m. buvo išleista apie 13 mln. ir pradžios mokykloms — apie 22 mln. lt. Zr. VKVBVA, 1939, p. 146—147, 162—163, 166—167, 168—169, 190—191.

⁷⁸ Zr. Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15—1938.XII.31, p. 84.

⁷⁹ Lietuvos konstitucija, 1938 m. vasario 9 d., str. 57.

⁸⁰ Zr. VKVBVA, 1939, p. 106—107.

⁸¹ Įskaitant apie vieną mln. litų Klaipėdos miesto ir Klaipėdos krašto apskričių savivaldybių sveikatos apsaugos reikalams skiriamų lėšų. Zr. LSM, 1937, p. 344—345; 1939, p. 342.

valdybės sveikatos reikalams, gausime, jog 1938 metais Lietuvoje sveikatos apsaugai iš visų biudžeto lėšų buvo išleista apie 10 mln. lt, kas sudarė vienam gyventojui vidutiniškai apie 4 litus⁸².

Buržuazinėje Lietuvoje ypač blogi buvo kaimo gyventojų sveikatos apsaugos reikalai. Platiesiems valstietijos sluoksniams kvalifikuota medicininė pagalba buvo neprieinama tiek dėl brangumo, tiek ir dėl mažo gydytojų skaičiaus periferijoje⁸³. Tiesa, paskutiniu metu valdymo laikotarpiu buržuazinė vyriausybė buvo priversta kiek padidinti gydytojų skaičių periferijoje. 1938 metais Lietuvoje buvo jau daugiau kaip 200 sveikatos punktų⁸⁴, bet medicininė pagalba liko brangi⁸⁵. Nemokamai buvo gydomas tik venerinės ligos, kurios valstietijos tarpe būdavo retas reiškinys, o už trachomos gydymą jau reikėjo mokėti⁸⁶. Stacionarinis gydymas darbo valstietijai tiesiog buvo nepakeliamas. Kaip rodo archyvinė medžiaga, didelė dauguma valstiečių, nepajėgdami sumokėti už gydymą ligoninėje, prašydavo apskričių valdybas atleisti arba bent kiek šį mokėjimą sumažinti. Štai viename iš daugelio tokių prašymų, Zarasų apskrities, Dusetų valsčiaus, Kairionių kaimo valstietis Leonas Pakerys rašė: „1935 m. gruodžio mėn. 29 d. aš atsiguliau gydytis Utenos apskrities ligoninėn, kur išgulėjau viso keturiolika dienų ir iš manęs priklauso mokėti už gydymą: už 14 dienų gulėjimą, skaitant į dieną po penkis litus, kas išeina 70 litų ir dar už operaciją — 82 litų 50 centų, viso sumojo 152 lit. 50 centų, kurių aš negaliu sumokėti, nes esu labai sunkioje materialinėje padėtyje“⁸⁷.

Kaip valstiečiui iš tikrųjų buvo sunku sumokėti tokią sumą pinigų, galima suprasti iš to, jog 1935—1936 metais už darbinį arklį buvo mokama vidutiniškai apie 150—240 lt, o už melžiamą karvę — apie 100—140 lt⁸⁸. Vadinas, valstietis, pagulėjęs porą savaičių ligoninėje ir gavęs chirurginę pagalbą, turėjo už tai atiduoti melžiamą karvę ar net darbinį arklį.

Gydymas ligoninėse materialiai buvo visiškai nepakeliamas mažajam žemumams. Net buvęs vidaus reikalų ministras gen. Čaplikas buvo priverstas 1938 m. rugsėjo 20 d. pripažinti seime, jog „kas turi 3—4 ha žemės, tam blogai, jam reikia parduoti žemę, kad galėtų būti gydomas be valsčiaus paramos“⁸⁹. Tuo tarpu iš valstybinio biudžeto buvo skiriamos didžiulės pensijos įvairiems nusipelnusiems buržuazinei Lietuvos valstybei kariškiams, valstybiniam veikėjams, aukštiems dvasininkams, turėjusiems ir taip didelius pajamų šaltinius⁹⁰.

Valstietijos plačiųjų sluoksnių nepasitenkinimas visišku abuoju metu socialiniam aprūpinimui privertė buržuazinę vyriausybę 1938—1939 metais įvesti socialinį draudimą nelaimingų atsitikimų, dirbant žemės ūkio darbus, atveju ir įsteigti nukentėjusiems nuo audrų ūkiams šelpti fondą⁹¹. Jeigu šio fondo lėšoms buvo skiriama tam tikra valstybinio žemės mokesčio įplaukų dalis (4%), tai draudimo įnašus turėjo mokėti valstie-

⁸² Apskaičiuota, remiantis LSM (1938, p. 16) duomenimis.

⁸³ 1939 m. gruodžio 31 d. iš 872 gydytojų (be atgaautos Vilniaus srities) 436, t. y. lygiai pusė, gyveno Kaune, Panevėžyje ir Šiauliuose. Žr. LSM, 1939, p. 59.

⁸⁴ Žr. VZ, Nr. 610.

⁸⁵ Pavyzdžiui, už įprastinį gydytojo patarimą sveikatos punkte arba už danties ištraukimą be anestezijos valstietis turėjo mokėti tiek, kiek 1936—1938 metais kainavo 800 gr. sviesto, arba 3 kg jautienos mėsos, arba 25 kiaušiniai. Norint apmokėti už kraujo tyrimą mikroskopu, reikėjo parduoti 60 kg rugių, arba 4 kg sviesto, arba 15 kg jautienos, arba 115 kiaušinių. Apskaičiuota, remiantis gydytojų taksos (VZ, Nr. 610, LSM, 1937, p. 294—296 ir 1939, p. 304—306) duomenimis.

⁸⁶ VZ, Nr. 610.

⁸⁷ CVA, f. 719, ap. 1, b. 432, l. 9.

⁸⁸ Žr. LSM, 1935, p. 122—123 ir 1936, p. 120—121.

⁸⁹ Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15—1938.XII.31, p. 8.

⁹⁰ Žr. VZ, Nr. 193, 213, 228, 293, 302, 601, 611.

⁹¹ Žr. VZ, Nr. 626.

čiai dar papildomai, padidinant 6% valstybinį žemės mokestį. Tai buvo privalomo socialinio draudimo tam tikra forma. Nukentėjusių nuo nelaimingų atsitikimų dirbančiųjų žemės ūkiuose aprūpinimo įstatymo priėmimas savo ruožtu atspindėjo aštrėjančius klasinius prieštaravimus Lietuvos kaime. Buržuazija buvo priversta daryti kai kurių, kad ir menkų, finansinių nuolaidų darbo valstietijai.

Paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais Lietuvoje apie 5—6 mln. lt per metus būdavo skiriama iš valstybinio biudžeto vadinašoms žemės ūkio kultūros išlaidoms padengti⁹². Beveik visos šios lėšos (5,6 iš 5,9 mln. lt 1938 m.⁹³) buvo skiriamos žemės ūkio rūmams subsidijuoti. Taigi iš šių lėšų darbo valstietijai nebuvo realios naudos.

Iš valstybinio biudžeto buvo skiriama lėšų ir melioracijai. Pavyzdžiui, 1923—1937 metų laikotarpiu melioracijos reikalams išleista 40 mln. lt⁹⁴. Tačiau apie 22 mln. lt iš šių lėšų sudarė valstybės išduotos melioracijos reikalams paskolos, kurios turėjo būti su palūkanomis gražintos valstybės išdui⁹⁵. Taigi daugiau kaip pusė melioracijos reikalams skirtų lėšų buvo gražantino pobūdžio. Jeigu iki 1931 metų išlaidos melioracijos reikalams didėjo ir pasiekė 6 mln. lt per metus, tai nuo 1932 metų jos nuolat mažėjo ir, pavyzdžiui, 1939 metais siekė tik 1,6 mln. lt⁹⁶. Kartu mažėjo ir taip palyginti nedideli melioracijos darbu tempai Lietuvoje⁹⁷.

Aplamai naudinga žemės ūkiui melioracija tuo metu Lietuvos darbo valstietijai nedavė laukiamo ekonominio efekto, nes: 1) nusausinimas per brangiai kainavo ir 2) darbo valstiečių dauguma nepajėgė tinkamai įsivairinti nusausintos žemės⁹⁸.

Taip pat ir kitomis žemės ūkio kultūrai kelti išleidžiamomis iš biudžeto lėšomis darbo valstiečiai beveik visiškai nepasinaudojo. Tai buvo priversti pripažinti ir atsakingi valdininkai bei tautininkų seimo atstovai⁹⁹.

Iš valstybinio biudžeto skiriamomis lėšomis pavyzdinių trobesių statybai, teikiamomis paskolomis mažoms kaimo plytinėms įrengti, duodamomis pašalpomis veisliniams gyvuliams pirkti, dovanomis bei premijomis pavyzdingiems ūkiams remti¹⁰⁰ pasinaudojo stambųjų ūkių savininkai.

Tai rodo, kad palyginti nemažos skiriamos lėšos (apie 10% visų biudžeto išlaidų žemės ūkiui finansuoti) galų gale buvo išleidžiamos ne pagrindinių mokesčių mokėtojų — darbo valstiečių interesais, bet dvarininkų ir buožių interesais.

Išnagrinėjus pagrindines biudžeto išlaidų pozicijas, galima priėti išvadą, kad: 1) biudžeto išlaidos ekonominiu požiūriu buvo žymiausia dalimi ne gamybinės, o socialinio antiliaudinio pobūdžio; 2) per biudžetą buvo perskirstoma nacionalinių pajamų dalis valdančiųjų klasių interesais ir darbo valstietijos, kaip ir kitų darbo žmonių, nenaudai, kas savo ruožtu

⁹² Zr. VKVBVA, 1939, p. 144.

⁹³ Lietuvos valstybės 1938 m. biudžetas su palyginamaisiais daviniiais, p. 44.

⁹⁴ Žemės reformos valdybos 1922—1937 m. faktinės pajamos ir išlaidos, lentelė Nr. 4, priedas prie Žemės ūkio ministerijos metraščio, 1918—1938, Kaunas, 1938.

⁹⁵ Žemės ūkio ministerijos metraštis. 1918—1938, Kaunas, 1938, p. 355; VZ, Nr. 661.

⁹⁶ Žemės ūkio ministerijos metraštis. 1918—1938, Kaunas, 1938, p. 355.

⁹⁷ Pavyzdžiui, iki 1937 metų buvo nusausinta, įskaitant ir valstybinius miškus bei pelkes, 410 tūkst. ha. tame tarpe 10 tūkst. ha. drenažu. Zr. Seimo stenogramos. Trečioji paprastoji sesija: 1937.IX.7—1937.XII.6, p. 69—70.

⁹⁸ Zr. ten pat, p. 69.

⁹⁹ Zr. Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15—1938.XII.31, p. 27,30; Seimo stenogramos. Penktoji nepaprastoji sesija: 1939.VI.6—1939.VI.30, p. 63.

¹⁰⁰ Zr. Žemės ūkio ministerijos metraštis. 1918—1938, Kaunas, 1938, v. 388—389; CVA, f. 470, ap. 4, b. 442, l. 10.

atskleidžia klasinį mokesčių pobūdį Lietuvoje buržuazijos valdymo metais.

Iš išdėstytos medžiagos išplaukia tokie apibendrinimai bei išvados:

1. Nors pirmaisiais buržuazijos valdymo Lietuvoje metais buržuazinė spauda, o vėliau seime vyriausybės atstovai, siekdami pritraukti į savo pusę platesnius valstietijos sluoksnius, dar nuo 1905—1907 metų revoliucijos dienų reikalavusios progresyviųjų mokesčių, ir dėjosi progresijos šalininkais, bet faktiškai rėmė proporcinį, iš dvarininkų ir buožių interesų išplaukiantį žemės mokestį. Tiksliai Lietuvos Komunistų partija, nuosekliai ginama darbo valstiečių interesus, reikalavo progresyvinio žemės mokesčio, kartu atleidžiant nuo žemės mokesčio kaimo varguomenę ir sumažinant šį mokestį vidutiniškiems valstiečiams.

2. 1923 metais priimtame valstybiniame žemės mokestyje, paremtame kiekvieno ūkio žemės įrūšiavimu, pastebimi kadastro pradai. Mokesčio tarifai, palyginus su 1919—1922 metų laikotarpio tarifais, daugiau diferencijuojami ir 1,5—3 kartus padidinami. Neskaitant žemės mokesčio tarifų didesnio diferenciovimo miestų zonų žemėms ir mokesčio sumažinimo 1935—1937 metų laikotarpiu, valstybinis žemės mokestis nebuvo kiek daugiau pakeistas per visą buržuazijos valdymo metą.

3. Valstybinio žemės mokesčio priedo savivaldybių reikalams didinimas, taip pat ir kitų priedų įvedimas rodo, kad paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais žemės mokestis buvo 30—60% didesnis už valstybinio žemės mokesčio tarifus.

4. Klasinis žemės mokesčio pobūdis, viena vertus, pasireiškė tuo, kad jis sunkiau spaudė darbo valstiečius. Turimi žemės ūkio sąskaitybos rezultatų duomenys, kaip rodo nuodugnesnis jų ištyrimas, iškraipė atskirų ūkio dydžio grupių pajamas ir kartu mokesčių santykį su pajamomis. Šiais duomenimis buvo stengiamasi parodyti didesnį smulkiųjų ūkių rentabilumą. Augalininkystės ir gyvulininkystės pajamų atskirose ūkių dydžio grupėse tyrimas, remiantis visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo duomenimis, rodo, kad smulkiuosiuose bei vidutiniuose ūkiuose buvo sukuriama vidutiniškai vienam užimtajam tame ūkyje keleriopai mažiau pajamų. Vienai šeimai buožiniame ūkyje, netgi žemės ūkio sąskaitybos rezultatų 1937/1938 ūkio metų duomenimis, teko vidutiniškai beveik dvigubai daugiau pajamų kaip smulkią valstiečio šeimai ir beveik 1,5 karto daugiau kaip vidutiniojo valstiečio šeimai. O iš tikrųjų buožinės šeimos vienam nariui vidutiniškai teko dar daugiau pajamų. Iš čia seka išvada, kad, esant žemesniam pragyvenimo lygiui smulkiuose ir vidutiniuose ūkiuose, palyginus su buožiniais bei stambiais kapitalistiniais ūkiais, darbo valstiečius nepalyginamai labiau spaudė proporcinis mokesčių našta.

Be to, skyrėsi ir mokesčio mokėjimo šaltinis. Darbo valstiečiai sumokėdavo mokestį iš darbo pajamų. Neretai mokestis pareikalavo iš jų dar ir būtinojo produkto dalies. Tuo tarpu buožiniai bei stambūs kapitalistiniai ūkiai mokestį mokėdavo iš pridedamosios vertės, nekalbant apie mokesčio dalies perkrovimą darbo valstiečiams, ypač mažžemiams.

5. Faktiškai buožinių bei stambiųjų kapitalistinių ūkių sumokėtas mokestis žymia dalimi jiems grįždavo atgal. Tai vaizdžiai matyti, panagrinėjus primokėjimus iš valstybinio biudžeto žemės ūkio produktų kainoms palaikyti.

6. Išnagrinėjus specifinius žemės mokesčio nustatymo momentus, galime pasakyti, kad: a) formalia prasme žemės mokesčio tarifai nebuvo suderinti su žemės našumu bei galimomis gauti pajamomis, o tai teikė pirmenybę geresnių žemių — daugiausia dvarų bei buožinių ūkių savininkams, nekalbant apie tyčinius žemės rūšies sumažinimo ar pakėlimo

atvejus; b) dvarininkai ir buožės faktiškai nemažai išvengė žemės mokesčių, nusiėpdami nemažus žemės plotus nuo apmokestinimo.

7. Žemės mokestis dėl proporcingų tarifų, dėl žemės rūšių dažnai neteisingo nustatymo, pakeliant ją darbo valstiečių ūkiuose ir sumažinant buožiniuose ūkiuose bei dvaruose, dėl mokesčio tarifų neatitikimo žemės rūšiai nebuvo suderintas su pajamomis atskirose ūkių dydžio grupėse ir faktiškai buvo regresinio pobūdžio mokestis. Žemės mokesčio, kaip ir kitų mokesčių, klasinį pobūdį pabrėžė biudžeto išlaidų struktūra.

КЛАССОВЫЙ ХАРАКТЕР ПОЗЕМЕЛЬНОГО НАЛОГА В ГОДЫ ГОСПОДСТВА БУРЖУАЗИИ В ЛИТВЕ

Резюме

В данной статье исследуется поземельный налог в буржуазной Литве, поступления от которого за период 1924—1939 гг. составляли $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ всех поступлений прямых налогов и классовый характер которого был еще связан с некоторыми специфическими моментами.

Из изложенного в статье материала вытекают следующие обобщения и выводы:

1. В первые годы господства буржуазии буржуазная печать, а затем представители правительства в сейме, с целью привлечения на свою сторону широких слоев крестьянства, которые еще с революционных дней 1905—1907 гг. требовали введения прогрессивных налогов, на словах выступали за введение прогрессивных налогов. На деле же они были сторонниками пропорциональных налогов, которые наиболее соответствовали интересам помещиков и купечества. Лишь Коммунистическая партия Литвы, последовательно защищавшая интересы трудящихся, требовала введения прогрессивного поземельного налога, совершенно освободив от поземельного налога деревенскую бедноту и уменьшив налог на средних крестьян.

2. В принятом в 1923 г. законе о государственном поземельном налоге, основанном на разрядности земли, имеются кадастровые начала. Налоговые ставки по сравнению со ставками 1919—1922 гг. еще более дифференцировались и увеличились в 1,5—3 раза. Не считая дифференциации ставок поземельного налога на земли в городских зонах и уменьшения налога в кризисные 1935—1937 годы, в закон о государственном поземельном налоге не были внесены значительные изменения за все время господства буржуазии. Однако в результате увеличения надбавки к государственному поземельному налогу на нужды самоуправления и введения иных надбавок поземельный налог в последние годы господства буржуазии был фактически на 30—60% больше ставок, установленных в законе о государственном поземельном налоге.

3. Классовый характер поземельного налога, с одной стороны, проявлялся в том, что он более тяжелым бременем ложился на плечи трудового крестьянства. Имеющиеся данные результатов сельскохозяйственного учета, как показывает их критическая оценка, извращали доходы отдельных групп хозяйств и тем самым отношение налогов с доходами.

Исследование доходов растениеводства на основе данных всеобщей переписи сельского хозяйства Литвы показывает, что в среднем на одно гектарное хозяйство приходилось меньше продукции зерновых культур: в хозяйствах до 10 га — 3,4—5,6 раза, а в хозяйствах 10—

20 га — 2—3,3 раза по сравнению с хозяйствами, свыше 30 га. Аналогичное положение было и в животноводстве. Это показывает, что в мелких и средних хозяйствах производилось в среднем на одного занятого в хозяйстве несколько раз меньше доходов. На основании данных учета результатов 1937/38 сельскохозяйственного года, на одну семью кулацкого хозяйства приходилось в среднем почти в 2 раза больше доходов, чем на семью мелкого крестьянина и почти 1,5 раза больше, чем на семью среднего крестьянина. В действительности же на одного члена семьи кулацкого хозяйства в среднем приходилось еще больше доходов.

Налоги неразрывно связаны с денежными доходами. Но только уровень денежных доходов далеко не полностью отражает экономическую мощь хозяйства; при определении ее необходимо учесть, за счет чего в отдельных социально-экономических группах крестьянских хозяйств были получены денежные доходы. Один лишь факт, что трудовое крестьянство под бременем налогов и задолженности было вынуждено увеличивать товарную продукцию, ухудшая свое питание, позволяет сделать вывод, что в конце концов важно не столько отношение налогов к денежным доходам, не столько уровень рентабельности хозяйства, сколько жизненный уровень владельцев хозяйств, который вместе с тем показывает тяжесть налогового бремени и классовый характер налогов. Из всего вышеизложенного вытекает, что бремя пропорциональных налогов в мелких и средних хозяйствах по сравнению с кулацкими и крупнокапиталистическими хозяйствами было гораздо более тяжелым.

4. Трудящиеся крестьяне уплачивали поземельный и другие налоги за счет своих трудовых доходов, используя для этой цели и часть необходимого продукта. Источником уплаты налогов кулацкими и крупными капиталистическими хозяйствами был прибавочный продукт, созданный трудом наемных рабочих, часть налога они перекладывали на плечи крестьянской бедноты, путем ее эксплуатации на основе отработок, кабальных займов и т. п. Поземельный налог, уплачиваемый кулацкими и крупно-капиталистическими хозяйствами, в значительной степени возвращался им путем доплат из государственного бюджета в целях поддержания цен на сельхозпродукты, бюджетных ассигнований на повышение культуры ведения сельского хозяйства и т. д.

5. Исследуя специфические моменты при установлении поземельного налога, приходим к выводу, что: а) и в формальном отношении ставки поземельного налога не были согласованы с производительностью земли и возможными доходами, а это представляло преимущество владельцам лучших земель, в первую очередь помещикам и кулакам, не говоря о случаях преднамеренного уменьшения или увеличения разрядности земли; б) из архивных данных видно, что помещики и кулаки нередко фактически избегали уплаты поземельного налога, утаивая значительную часть своих земель от налогового обложения.

6. В окончательном результате из-за пропорциональных ставок, неправильного во многих случаях установления разрядности земли, из-за несоответствия ставок налога разрядности земли поземельный налог не соответствовал доходности отдельных групп хозяйств и фактически был регрессивным налогом.

7. Классовый характер поземельного налога, как и других налогов, проявлялся и в структуре расходов бюджета. Если расходы на содержание государственного аппарата и прямые военные расходы в последние годы господства буржуазии составляли 43% всех расходов бюджета, то на долю социально-культурных расходов приходилось лишь 19%.

Усиление милитаризма в Литве было неразрывно связано с еще большей финансовой эксплуатацией трудящихся, в том числе и трудового крестьянства.

Расходы на просвещение и культуру в расчете на одного жителя были в 2 раза меньше чем военно-полицейские расходы. Формально провозглашенная для всех граждан равная возможность получить образование фактически не была и не могла быть осуществлена: часть учащихся из-за тяжелого материального положения родителей не могла завершить даже начальное образование, а в средних школах обучалось лишь 5% всей молодежи, не говоря уже о высшем образовании.

Расходы на здравоохранение составляли лишь 1% всех расходов бюджета, и на одного жителя Литвы в среднем приходилось по 4 лита на год, включая и средства бюджетов самоуправлений. Для широких слоев крестьянства медицинская помощь была недоступна не только потому, что она дорого обходилась, но и из-за незначительного числа врачей на периферии. Лечение в стационарных медицинских учреждениях было особенно недоступно малоземельным крестьянам.

Кроме денежных доплат на поддержание цен сельскохозяйственных продуктов, еще в большей степени были использованы в интересах помещиков и кулаков расходы на повышение культуры сельского хозяйства. Средства, выделенные на финансирование мелиорации, носили большей частью возвратный характер. Большинство трудового крестьянства не было в состоянии освоить осушаемые земли, задолженность по дорогостоящей мелиорации усиливала финансовое бремя трудового крестьянства. Средства, выделенные на финансирование сельского хозяйства, в основном расходовались не в интересах основной массы налогоплательщиков — трудового крестьянства, а в интересах помещиков и кулаков.

Рассмотрение основных позиций расходов бюджета показывает, что: 1) расходы бюджета в экономическом отношении носили в основном не производственный характер, а в социальном — антинародный характер; 2) при посредстве бюджета часть национального дохода перераспределялась в интересах господствующих классов, в ущерб трудового крестьянства, как и других трудящихся. А это в свою очередь раскрывает классовый характер налогов в Литве во время господства буржуазии.
